

Секція 1. Українська мова і література

Поздрань Ю.В.,

канд. філол. наук, викладач кафедри мовознавства

Вінницького національного технічного університету

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ Й НАУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ
«РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА» ЗА РЕДАКЦІЄЮ
А.Ю. КРИМСЬКОГО ТА С.О. ЄФРЕМОВА**

Загальномовні нормативні словники – це важливий націєтворчий чинник, оскільки вони подають лексикон мови, єдиний для всієї нації, а отже, виконують об'єднавчу роль. Саме тому словникарська робота завжди була під пильною увагою влади, що позначалося не лише на змісті словників, але й на ставленні до них із боку наукової спільноти та пересічних користувачів.

«Російсько-український словник» 1924 – 1933 рр. (далі – РУС-1933) – фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів Інституту української наукової мови Всеукраїнської академії наук на чолі з академіками А.Ю. Кримським та С.О. Єфремовим. Це була перша академічна лексикографічна праця, яка завдяки сміливим рішенням укладачів під час добору українських відповідників до російських реєстрових слів та формальній і семантичній адаптації запозичень вивела українську літературну мову на новий щабель розвитку [4, с. 1].

Протягом ХХ – ХХІ ст. ставлення до РУСа-1933 змінювалося від офіційно вкрай негативного (ХХ ст.) до визнання його авторитету серед інших словників української літературної мови (ХХІ ст.). Політична ситуація 30-х рр. ХХ ст. в Україні та насаджування псевдонаукових принципів у лексикографії, спрямованих на максимальне зближення російської й української мов, призвели до того, що після виходу у світ перших трьох томів РУС-1933 було оцінено як непридатний для використання через «проявлені відверті буржуазно-націоналістичні тенденції». М.Я. Калинович у передмові до «Російсько-українського словника»

1948 р. (далі – РУС-1948) звинувачує укладачів РУСа-1933 в тому, що вони «намагалися створити штучні бар'єри між російською й українською мовами, всіляко силкувались відірвати розвиток української мови від мови російської і мов інших народів СРСР» [РУС-1948: XIII]. Проте РУС-1933, як зазначає А.А. Москаленко, «при всіх серйозних недоліках, все ж становив деяку наукову та практичну цінність» [1, с. 126]. Це був перший на той час загальномовний академічний словник.

Практично всі словники, опубліковані після РУСа-1933, були укладені під більшим чи меншим ідеологічним тиском. Їхньою основною метою було максимальне зближення української мови з російською, а відтак значну частину питомої української лексики, а також запозичень, що ввійшли до української мови поза посередництвом російської, вилучали з реєстрів або штучно обмежували через відповідне ремаркування слів у словниках: «рідко», «діалектне», «застаріле», «західне», або через трактування слова через описову формулу «те саме, що...».

Як зазначає Л.О. Ткач, «упереджено-негативне, згори нав'язане ставлення до мови української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. як до категорії ідеологічної, а не соціально-історичної, виявилось навіть у термінології: означення «галицький», «західний» вживалися переважно в лапках або ж часто мали при собі модальний компонент «так званий», що надавало зниженої оцінки цим поняттям і виводило їх поза коло вартісних для наукових досліджень та практичної перспективи мовних явищ» [7, с. 7–8]. Лексику, якою послуговувалися мовці і яку без обмежувальних ремарок фіксували лексикографічні праці 20 – 30-х років ХХ ст., зокрема РУС-1933, через ремарки у «словниках загальнонародної мови виводили на периферію лексичної системи з метою штучного зближення української мови з російською» [3]. Зі словників (та й мови) було вилучено не тільки слова, а й цілі словотвірні моделі.

На думку Л.С. Паламачука, «в історії розвитку української радянської лексикографії ця велика академічна праця була певним етапом на шляху постійних пошуків послідовно наукового добору й належного опрацювання

лексичних багатств мови у словниках різного типу» [2, с. 72]. Погоджуємося з дослідником, що деякі теоретичні засади, розроблені для РУСа-1933, зокрема порядок розміщення синонімічних відповідників, подавання цитат-ілюстрацій, творчо використовують і розвивають сучасні лексикографи під час укладання двомовних словників. На ці риси словника вказував і М.Т. Рильський, підкреслюючи, що «багатотомний російсько-український словник, розпочатий Академією наук України в 1924 р., словник із широким ілюстративним матеріалом, не був доведений до кінця з цілого ряду причин» [5, с. 17]. Лексикографічні принципи, закладені в РУСі-1933, було теоретично поглиблено та використано під час укладання нового «Російсько-українського словника», який вийшов в Інституті української мови НАН України у 2011 – 2014 рр. (далі – РУС-2014), що засвідчує наукове значення РУСа-1933 та продовжує спадкоємність традицій в українській перекладній лексикографії.

Фахівці, які мали змогу тривалий час працювати з РУСом-1933, одностайно стверджують, що він має для них найвищий авторитет серед українських лексикографічних праць. Для них РУС-1933 – це «єдиний словник, який дає змогу відчутти дух української мови, причому мови як на диво сучасної (незважаючи на вік словника), так і народної, наукової, офіційно-ділової і розмовної. У ньому практично немає штучно зросійщених слів, не властивих українській мові моделей та форм, натомість у ньому можна знайти те, що важко знайти в багатьох інших словниках, – незасмічену, розкуту, багату й поліфонічну українську мову» [6, с. 177]. На думку Ю.В. Шевельова, РУС-1933 став найповнішим кодексом тогочасної української літературної мови й навіть після Другої світової війни у вільному світі зберігав «значення авторитету і закону для української літературної мови» [8, с. 12]. Він став «найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови» [8, с. 12]. Тож закономірно, що на сучасному етапі наукова й користувачька увага звернена саме до цього словника.

21 березня 2008 р. у київській книгарні «Є» відбулася презентація електронної версії РУСа-1933, яку оприлюднили на сайті <http://r2u.org.ua/>. Організувало цю роботу видавництво «К.І.С.», електронну версію трьох томів

словника підготував О. Телемко, програмне забезпечення – А. Рисін. Електронні варіанти словника дійшли до читача за сприяння О.Д. Кочерги, В.П. Кубайчука, В.Ф. Старка. Видання електронної версії вможливлено завдяки фінансовій допомозі Наукового товариства ім. Т. Шевченка з Фонду імені Івана Романюка.

Творці електронної версії дещо відредагували старе видання – виправили технічні, граматичні та пунктуаційні помилки, удосконалили систему скорочень. Але суть РУСа-1933, звісно, залишилася незмінною. Оцифрування й оприлюднення словника в мережі Інтернет удоступнило його для всіх поціновувачів українського слова. Сьогодні користувачі часто звертаються саме до РУСа-1933 з метою розв'язання актуальних питань правильного слововживання. Про це свідчить значна кількість запитів на форумах, де РУС-1933 рекомендують як надійний словник. До прикладу, з'ясовуючи правильність написання титулу апостола Андрія, учасники форуму <http://r2u.org.ua/forum/> переконливо доводять, що його необхідно писати з одним *-н-*, а не з двома *-нн-* й одним з аргументів наводять переклад саме з РУСа-1933: *первозванный* – *первозваний* (Андрій Первозваний).

Визначною подією останніх років у науковому світі стало перевидання I – III томів РУСа-1933 за фінансової підтримки Ротарі клубу. Редакційна колегія ухвалила відтворити словник без втручань у первісну структуру, зберігши зміст та стиль презентації матеріалів оригіналу, що становить неабияку цінність для всіх сучасних дослідників РУСа-1933.

Отже, суспільно-політичне значення РУСа-1933 полягає в тому, що його укладачі, усвідомлюючи відповідальність перед суспільством, зуміли зафіксувати й донести до наступних поколінь розвинену українську літературну мову. Сьогодні саме РУС-1933 активно сприяє розвитку й уніфікації національної термінології, поширенню українських ідей у світовому науковому та інформаційному просторі. Наукове значення РУСа-1933 засвідчене авторитетними науковцями й полягає у створенні наукової моделі подання української мови в перекладному словнику. Принципи його укладання (засади формування реєстру та добору ілюстративного матеріалу, побудови дефініцій,

ремаркування, структурування словникової статті й систематизації статей у корпусі словника) сформувалися в руслі традицій української перекладної лексикографії і продовжують поглиблювати теоретичні та практичні засади укладання російсько-українських словників.

Список використаних джерел

1. Москаленко А.А. Нарис історії української лексикографії [Текст] / А.А. Москаленко. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1961. – 162 с.
2. Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія: Питання історії, теорії та практики [Текст] / Л.С. Паламарчук. – К. : «Наукова думка», 1978. – 203 с.
3. Підкуймуха Л.М. Специфіка лексикографічної практики радянської доби щодо західноукраїнської лексики [Текст] / Л.М. Підкуймуха // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2013. – Вип. 14. – С. 87 – 94.
4. Поздрань Ю.В. «Російсько-український словник» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.В. Поздрань. – Київ, 2017. – 20 с.
5. Рильський М.Т. Ясна зброя [Текст] : статті / М.Т. Рильський. – К. : Радянський письменник, 1971. – 284 с.
6. Старко В.Ф. «Російсько-український словник» (1924 – 1933) та українське академічне словникарство [Текст] / В.Ф. Старко // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 174 – 180.
7. Ткач Л.О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Ч. 1 : Матеріали до словника [Текст] / Л.О. Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.
8. Шерех Ю.В. Нарис сучасної української літературної мови [Текст] / Ю.В. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 404 с.